

Pål Veiden

Émile Durkheim

Solidarita a moderní
pracovní život

Émile Durkheim

Pál Veiden

Émile Durkheim

Solidarita a moderní pracovní život

ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI

Původní norské vydání:

Émile Durkheim: Solidaritet og det moderne arbeidsliv

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo, 2022

ISBN 978-82-02-69589-7

1. vydání, 1. tisk 2022

www.cda.no

akademisk@cappelendamm.no

České vydání:

Translation © Petra Štajnerová 2025

Foreword and editation © Jan Váně 2025

Překlad a náklady na tisk v českém jazyce byly podpořeny z projektu „Megatrendy a společenské výzvy: udržitelnost, sociální soudržnost“ – SGS-2024-024.

ISBN 978-80-261-1306-5

ISBN 978-80-261-1305-8 (brožovaná vazba)

DOI <https://doi.org/10.24132/ZCU.2025.13065>

© Západočeská univerzita v Plzni, 2025

Obsah

Émile Durkheim optikou norské sociologie a její možné inspirace pro Českou republiku (Jan Váně)	9
Předmluva	13
Kapitola 1. Komplikovanost a jednoduchost	15
Émile Durkheim – ve stručnosti	16
Doba a prostředí	19
Přemýšlí společnost skrze nás?	23
Anarchie versus instituce	25
Durkheim a válka	28
Proti Spencerovi, za moderního jednotlivce	29
Normy versus peníze	30
Durkheimův pojem jednotlivce	32
Role – obrana	33
Důvěra	34
Integrace založená na normách	36
Mýty sociologie: „Tedy, když...“	38
Kritika a obdiv	40
Soudržnost mizí – a narůstá	41
Solidarita, organizace, integrace	43
Ubohost socializace: třídní společnost a náboženství	48
Jazyk jako tvůrce společenství	52
Hodnoty a věda	53
Hodnotové systémy integrace?	55
Durkheimova metoda solidarity	57
Solidarita v kapitalismu? Durkheim proti neoliberalismu	59
Rizika polarizace	62
Vnější instituce	63

Durkheim jako feministický věstec?	64
Osvobození a symbol	65
Tradice a volba	67
Norma, strategie a cit	68
Durkheim, Adorno a moderní pracovní život	71
Kapitola 2. Strategie, rituály a moderní pracovní život	73
Dělba práce v moderní společnosti	76
Socialismus	77
Dva příběhy o tomtéž fenoménu	78
Anomický stipendista	80
Mravní apel práce	83
Profesní společnost	84
Pracovní život a vzdělání – nespočet možností	86
Zlatý standard a korodování	87
Internalizovaná solidarita?	88
Hranice solidarity	89
Filozoficky zdůvodněná morálka pracovního života	91
Soudržnost a důvěra na pracovišti	92
Elektronická solidarita – nové sledování?	94
Obecný a specifický pracovní trh	96
Filozofická solidarita versus praktická integrace	98
Solidarita, premoderna a moderna	100
Od parťáka ke kolegovi	102
Šťastné a méně šťastné vystoupení z pracovního života	105
Na nejnižším stupínku pyramidy	106
Problém volného času	109
Výzkum faktů: Práce pro právníky	110
Solidarita pod tlakem: přistěhovalectví	112
Vztahy, nikoliv byrokracie	113
Zákonem regulovaný pracovní život	115
Vedení fungující společnosti	117
Integrace a ambice	117
Lákadla komunitarismu	118
Má se vyplatit být solidární?	119
Členství v odborech jako indikátor – čeho?	120
Soudržnost, rozmanitost a absence pracovního života	122

Kapitola 3. Durkheimovská nauka o krizi	125
Společnost a kolektiv	127
Konsensus a konflikt	128
Solidarita a odstup	129
Evropská solidarita	132
Cizost a individualita	135
Program společenství a racionality	136
Durkheimovský pokus z meziválečného období	139
Rok 1945 jako důsledek roku 1935	142
Soudržnost, rozštěpení a fragmentarizace	145
Další úvahy o dělbě práce	148
Krize – jaké krize?	149
Norský model – je durkheimovský?	150
Obavy norského modelu	152
Durkheimova léčba nemoci	153
Konec regulace – konec modelu?	153
Severský model	154
Politizace	156
Konflikt a korporativní pokus	157
Solidarita na scestí	159
Kapitola 4. Národ a integrace	161
Nejasné společenství	163
Integrovaný systém	164
Krize, kritika a ambice	166
Náboženství: Oslabená, nebo nová společenství?	168
Covid a solidarita	169
Závěr	172
Vzdalujeme se od Durkheima?	173
Masa, moc a individuum	174
Naivní společenství	176
Literatura	178
Klíčová slova	184
Summary	186

Émile Durkheim optikou norské sociologie a její možné inspirace pro Českou republiku (Jan Váně)

Norský sociolog Pål Veiden ve své knize předkládá aktuální a inspirativní reflexi klasika sociologického myšlení Émila Durkheima. V jeho podání nejde přitom o historizující návrat ke „klasikovi“, ale o promyšlený pokus převést jeho pojetí solidarity a integrace do současné společenské diskuze. Tento záměr realizuje v kontextu norského prostředí, ovšem s přesahem, který je inspirativní sondou i pro vnímavého českého čtenáře.

Veidenova kniha je pozoruhodná hned v několika ohledech: propojuje teoretické přístupy s empirickými pozorováními, obratně analyzuje současné formy pracovního života a zároveň se nebojí pojmenovat slabiny tzv. „norského modelu“. Jedná se o dílo nejen interpretačního rázu, ale má i prvky angažovaného přístupu, v duchu tradice frankfurtské školy, a to v tom nejlepším slova smyslu. A právě tato kombinace z ní činí cenný příspěvek využitelný v českém prostředí. A to nejen znovuobjevením Durkheima v kontextu soudobé norské společnosti, ale i tím, že českému čtenáři jsou v jeho rodném jazyce zprostředkovány realie země, která nepatří, alespoň v sociologickém kontextu, k těm právě sledovaným.

Předkládaná publikace je v českém kontextu výjimečná jednak proto, že jde o vůbec první překlad monografie norského sociologa

do češtiny. Je pozoruhodné, že země, kterou často obdivujeme pro její vysokou míru důvěry, sociální soudržnost či schopnost začleňovat znevýhodněné skupiny, byla dosud v našem prostředí přítomná spíše skrze reportáže o přírodních krásách Norska a letmé inspirace např. z prostředí fungování norského vězeňského systému, avšak nikoli skrze hlas samotných norských badatelů. Kniha Pála Veidena tuto mezeru naplňuje – a činí tak originálním způsobem: skrze návrat k Durkheimovi jako klíči k porozumění současné norské společnosti.

Durkheim se v této knize stává nástrojem reflexe, prubířským kamenem, jak Veiden sám říká. Otázka, co drží společnost pohromadě, je klíčová nejen pro pochopení Norska, ale i pro naše úvahy o stavu české společnosti a je to určující společný jmenovatel sociologie. A právě proto má smysl sledovat, jakým způsobem se norský sociolog dívá na práci, integraci, normy a solidaritu. Pracovní život zde není jen ekonomickou sférou, ale i prostorem, kde se solidarita buď utváří, nebo hrouť. Je to sféra, kde se ukazuje, zda se společnost ještě „drží pohromadě“.

Považuji za důležité zdůraznit, že Veidenův přístup není souborem fragmentovaných postřehů bez odkazů – naopak, v knize systematicky pracuje s řadou norských sociologů, jejichž jména v českém kontextu téměř neznáme, o to víc tak kniha slouží jako rychlé uvedení do prostředí norské sociologie. Čtenář tak získává nejen vhled do Durkheima, ale také možnost letmého seznámení s norskou myšlenkovou krajinou. V tomto ohledu kniha otevírá dveře k jinému okruhu inspirace, než je ta dominantní americká, která v české sociologii často převažuje. Norská cesta i přes své vlastní omezení a kritiky tak představuje jiný způsob myšlení o společnosti – méně individualistický, více komunitně orientovaný.

Veidenův text není apologetikou tzv. norského modelu. Naopak jde o kritickou reflexi, kdy na pozadí obdivu k tomu, co norská společnost dokázala, se objevují také jemné i ostřejší kritické momenty. Otázka migrace, proměny pracovní solidarity, krize státu jako integračního rámce, to vše autor pojmenovává otevřeně. O to silněji pak vyniká význam klasické sociologie. Durkheim v předkládané monografii není glorifikovaným a nezpochybnitelným klasikem, nýbrž myslitelem, jehož koncepty pomáhají reflektovat a rozplétat složitosti současnosti.

Z českého pohledu je přitažlivé i to, jak se Pål Veiden neostýchá poukazovat na vzájemné vlivy mezi oběma zeměmi. Připomíná inspiraci Norska Masarykem a českými intelektuály, zmiňuje například Jana Patočku a ukazuje, že kulturní a ideová propojení mezi oběma zeměmi nejsou jednosměrné. Norové obdivovali českou demokratickou kulturu, české školy, naše intelektuály a po druhé světové válce také vnímali Československo jako důležitý demokratický projekt ve střední Evropě. O to silněji na ně zapůsobilo únorové převzetí moci komunisty v roce 1948. Právě v tomto roce, těsně po komunistickém puči u nás, pronesl norský premiér Einar Gerhardsen slavný projev na ostrově Kråkerøy, v němž ostře odsoudil komunistický puč v Praze a varoval před komunismem jako diktátorským a nedemokratickým režimem. Tento „Kråkerøy-tale“ se v Norsku stal symbolem jasného vymezení demokratické politiky vůči totalitní hrozbě. Československo se tak pro Nory stalo mementem toho, co se může stát, pokud demokracie není dostatečně chráněna a připravena se bránit vůči demagogům, populistům a kolaborantům s nedemokratickými režimy. I proto má dnes smysl naslouchat, jak norští sociologové promýšlejí svou společnost, protože jejich reflexe v sobě nese nejen akademickou tradici, ale i historickou zkušenost se střední Evropou. A možná se pak díky tomu dozvíme něco i o sobě.

Vedle doposud konstatovaného má předkládaná publikace ještě jeden důležitý rozměr: stává se výzvou ke znovuobjevení Durkheima v českém prostředí. Veiden připomíná, že se Durkheim stal ve Francii jakýmsi „státním filozofem“ přítomným v celospolečenských debatách. V českém prostředí často užíváme jména klasických autorů jako zdroj legitimizačních citátů, nikoli jako výzvu ke čtení a myšlení. Tato kniha nám připomíná, že Durkheim při opětovném čtení a promýšlení představuje stále zdroj podnětů nejen k diskuzi, ale i stále účinný analytický nástroj, avšak s nutným vědomím toho, že se nesmí stát samoučelným instrumentem.

Je v tomto směru symbolické, že překlad knihy, ale vlastně i část publikace vznikly ve spolupráci a na Katedře sociologie a sociální práce Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Právě akademické prostředí se zde stává mostem mezi kulturami – nikoli jen jako technický překladový servis, ale jako místo přemýšlení, které hledá spojitosti i rozdíly.

Konstatoval jsem, že obeznámenost s norskými sociologickými texty je v Česku minimální, natož aby existovaly překlady. Výrazně lepší situace panuje na českém literárním trhu, který se norské kultuře výrazněji otevřel. Čteme Karla Ove Knausgård, jehož rozsáhlý autobiografický cyklus *Můj boj* si získal široké publikum. Do češtiny byli přeloženi i další významní autoři – například Lars Saabye Christensen (*Beatles*), Roy Jacobsen (*Neviditelná*), Tarjei Vesaas (*Ptáci, Ledový zámek*), Linn Ullmann (*Neviditelní přátelé*) nebo také Siri Pettersen, jejíž fantasy trilogie *Ódinovo dítě* oslovila i čtenáře mimo žánrový okruh a zaznamenala značný čtenářský ohlas. Díky těmto překladům se povědomí o norské literatuře u nás rozšiřuje – a už dávno nejde jen o znalost, byť důležitou, klíčového románu *Hlad* od nositele Nobelovy ceny Knuta Hamsuna. Přesto společenskovední diskursy zůstávají stranou zájmu, snad s výjimkou knihy od Asne Seirstad, která se formou reportážního románu pokusila o psychologickou studii a vyrovnání se s traumatem v moderních dějinách Norska, s Breivikovou rasově a politicky motivovanou masovou vraždou v roce 2011 (*Jeden z nás: Příběh o Norsku*). Veideonova kniha tak může být začátkem změny, otevírá prostor norskému sociologickému myšlení pro české publikum a ukazuje, že i v této oblasti má Norsko co nabídnout.

V kontextu narůstající nedůvěry, oslabování institucionálního rámce a hluboké fragmentace společnosti, kterou zažíváme i v České republice, může být norská zkušenost – čtená a promyšlená skrze Durkheima – nejen poučením, ale i výzvou. Ukazuje, že solidarita není přežitkem, ale podmínkou společenské stability. Že práce je nejen ekonomickou nutností, ale i arénou integrace. A že i klasická sociologie může být stále aktuální, pokud ji vezmeme vážně, s vědomím nezbytnosti zasadit ji do kontextu doby. Vážené čtenářky, vážení čtenáři, přeji potěšení z četby textu, který je možným otevřením jiné sociologické perspektivy, než na jakou jsme dominantně zvyklí.

V Plzni 20. 5. 2025

Jan Váně

Předmluva

Durkheimovo uvažování je pro mě návrat k tomu, čemu se dříve v Norsku říkalo úvod do sociologie. Během roku studia jsme se naučili mnoho zajímavého. Většina informací sice upadla v zapomnění, ale jednu věc si pamatuji jasně: Durkheim byl sociolog – solidarita, soudržnost, společenství. Sociologie je studium kolektivity a středobodem této knihy je sociolog Durkheim, nikoliv pedagog či filozof Durkheim. Bez ohledu na moderní směry a politizaci oboru je v centru i nadále kolektivita, tedy to, čemu někdy nepřesně říkáme společnost. Nikoliv stát, nýbrž společnost.

Tento koncept není passé, i když jeho teoretik zemřel už v roce 1917. Otázky zůstávají, odpovědi se musí aktualizovat a přizpůsobovat času a místu. Problémy v Norsku v roce 2022 jsou samozřejmě jiné než problémy ve Francii okolo roku 1910, ale společenství – jedno či více – charakterizované soudržností a solidaritou je snad i nadále žádoucí. Jen člověk cynický nebo zaslepený extrémními ideologiemi by neviděl, že tyto otázky jsou aktuální i dnes. Max Weber vyzdvihl ve své slavné řeči na téma věda jako poslání, že na rozdíl od uměleckého díla, které může být dokončeno, vědec ví, že za deset, dvacet nebo padesát let bude jeho práce zastaralá. Objevují se nové otázky a s tím se musí vědci smířit (Weber 1919/1968, s. 592). Je proto paradoxní, že se tato Weberova úvaha i nadále cituje jako pravda nebo přinejmenším jako inspirace, což ostatně platí i pro další Weberovy myšlenky. Totéž platí – možná ještě ve větší míře – o Durkheimovi: Jsou snad problémy a otázky společenské solidarity zastaralé?

Tato publikace je rozdělena do čtyř kapitol. První se věnuje Durkheimovým postojům, pojmům a úvahám o solidaritě a integraci na základě jeho perspektivy. Druhá kapitola se zabývá rysy moderního pracovního života, s důrazem na dělbu práce. Třetí kapitola

se týká solidarity na makroúrovni jakožto rysu norského modelu a čtvrtá je věnována úvahám o problematice státu a národa.

Velký dík patří Kristen Nordhaugové, OsloMet, která si publikaci důkladně přečetla a přišla s mnoha návrhy na úpravy. Dále bych rád poděkoval Øysteinu Nilsenovi ze společensko-politického odboru Norské konfederace odborových svazů, Arvemu Hjelsethovi z univerzity NTNU a Eivindu Falkumovi z institutu AFI, OsloMet.

Děkuji svému zaměstnavateli, Vysoké škole ekonomické, Oslo-Met, za čas na psaní. Velký dík patří také Západočeské univerzitě v Plzni a Janu Váněmu, vedoucímu katedry sociologie a sociální práce, kde mi byl poskytnut prostor na práci a kde jsme vedli řadu zajímavých diskuzí. Tato katedra je pro mě inspirujícím partnerem.

Oslo, říjen 2022
Pål Veiden

Kapitola 1

Komplikovanost a jednoduchost

Durkheimovo dílo je jako jakákoli jiná klasická společenská věda: *Lze ho komplikovat. Pojmy, teorie, domněnky a odkazy – lze o nich diskutovat, lze je různě interpretovat, lze poukazovat na to, že jsou nepřesné, kontroverzní nebo chybné. Každá teorie nebo směr mají své kritiky. Takový je svět vědců, teoretiků a pedagogů, svět hutné a někdy i těžko pochopitelné vědy. Ač někteří populisté hlásají opak, je tento svět důležitý a jeho činnost je přínosná. Nejde o to, že by vyvolení měli žít v ústraní jako mniši v románu Hermanna Hesseho *Hra se skleněnými perlami*. Společenské vědy nejsou mnišský život, ale dialog s životem společnosti. Ekonom, který se nevztahuje k ekonomické realitě reálné společnosti, bude těžko ekonom, ale spíš špatný filozof nebo matematik. Specializovaný svět teorie představuje arzenál znalostí a náhledů. Kdo chce, *může* si z těchto databází převzít postřehy a myšlenky. Tak bude stát na ramenou obrů, odkud je větší a jasnější rozhled.*

Následující stránky vycházejí z domněnky, že i dnes lze v Durkheimovi a v myšlenkách inspirovaných jeho teoriemi najít nové, zajímavé i kontroverzní podněty. Jde o solidaritu a integraci. A není právě toto jádrem sociologie? *Integrace do moderního světa*, to je vlastně motto veškeré sociologické činnosti.

Émile Durkheim – ve stručnosti

Émile Durkheim (1858–1917) žil v neklidné době, ve Francii v období třetí republiky. V době sporů mezi republikány a monarchisty, mezi společenskými třídami, mezi antisemity a těmi, kdo židy považovali za rovnocenné občany. Za Durkheimova mládí probíhala válka mezi Německem a Francií a děsivá občanská válka. Durkheim měl pádné důvody se obávat: Co bude s integrací? Se společenstvím? Solidaritou? Jak ukončit spory, které zmítají společností? Solidarita je vědomí společenství, ochota člověka obětovat něco pro druhé. Je to vlastně opak egoismu, i když i tento pojem má různé významy. Jak mnozí poukazují, projevuje se solidarita *činy i city*. Jedna věc je pojmenovat to teoreticky, ale jak by se to mělo realizovat prakticky?

Durkheim bojoval za to, aby byla sociologie ve Francii univerzitním oborem, a to se mu i povedlo. Není nikterak přehnané označit ho za otce moderní sociologie. Sociologie je složené slovo, z latiny a řečtiny, kdy *socius* znamená společník a *logos* nauka. V mnoha jazycích se setkáváme se slovy obsahujícími *societas*, tedy společnost. Sociologie je tedy nauka o společnosti – název je současně i programem. V souvislosti s Durkheimem se pak důraz klade na to, co společnost drží *pohromadě*.

Durkheimovy neznámějšími pojmy jsou *mechanická* a *organická* solidarita: Solidarita založená na podobnosti oproti moderní solidaritě, kdy se jednotlivci více liší. Obecně lze říci, že se jedná o vývoj od tradiční k moderní společnosti. Ve své knize o dělbě práce Durkheim uvádí, že podobnost jako základ mechanické solidarity je dána jednotou *citů*: Jedná se o formu kolektivního vědomí, které posiluje dojem jednotlivce, že cítí totéž, co ostatní lidé ve skupině. Dag Østerberg uvádí, že to není totéž, jako když se city vyskytují ze zvyku nebo z rezignace. Spíš jde o to, že když se jednotlivci stávají součástí společenství, tak „svým způsobem ztrácí vlastní vůli, jeho chování určuje kolektiv a naopak: Jednotliví členové společnosti se mohou pohybovat jen společně – vystupovat jako kolektiv, protože vlastní pohyb v podstatě nemají“. (Østerberg 2012, s. 33).

Pro moderní společnost je typická spíš organická solidarita. Rozdílnost vyžaduje nové formy soudržnosti, protože rozdílnost zvyšuje vzájemnou závislost. Durkheim věnoval svou knihu o dělbě

práce právě této formě solidarity: Jednoduše řečeno závisí specializovaná profese jednoho na tom, že i druzí vykonávají své specializované profese.

Pro moderní společnost je příznačná pokročilá dělba práce. Jako jednotlivci jsme různí, ale i tak potřebujeme solidaritu. Tu můžeme budovat *racionálně*. Nejde tu o filozofii ani spekulace, ale racionální analyzování společenských poměrů. Nehledáme psychologii a vnitřní motivy, ale sociální poměry vysvětlující motivy jednotlivce. Zaměřujeme se na kolektivitu. Durkheim uvádí: „Nemáme námitek k tomu, že se o sociologii tvrdí, že je to druh psychologie, ovšem musíme dodat, že sociální psychologie má své vlastní zákony, které se zcela odlišují od zákonů individuální psychologie“ (1978, s. 171-172). Od dob Durkheima se psychologie i sociologie jako obor samozřejmě změnily, ale jeho obecný názor, pohled na kolektivitu a to, co je nadřazené jednotlivci, to platí i nadále. Durkheim viděl v životě společnosti analogii k biologii: Společnost může být nemocná stejně jako lidské tělo, tudíž se i může uzdravit.

Durkheimovo základní pravidlo společenskovědní metody bylo přistupovat k sociálním faktům, jako by to byly věci: dívat se na stavy jako na předměty a pojímat je stejně věcně, metodou pohledu z vnějšku. Důraz je kladen na kolektivitu a Durkheimovi se říkalo metodologický kolektivist. To dokládá například i Durkheimova domněnka, že fenomén sebevraždy je projevem kolektivity: Společnost jedná prostřednictvím individua. Nedostatečná integrace vede jedince k tomu, čemu Durkheim říkal absence norem, anomie, kdy člověk nevidí hranice. Proto je jedinec zranitelný, což zvyšuje pravděpodobnost tak drastické volby, jakou je sebevražda. Kolektivita může proti takovým volbám chránit, pokud působí přiměřeně integračně – ani přehnaně, ani nedostatečně. Zlatá střední cesta, to je Durkheimovo východisko. Durkheim využil studii o sebevraždě, tedy o extrémní individuální volbě, aby osvětlil kolektivní rysy, které vedly k různým typům sebevražd. Sociolog Randall Collins tvrdí, že Durkheima fenomén sebevraždy vůbec nezajímal, ale že na něm chtěl ukázat působení normální sociální integrace (Collins 1994, s. 184-185).

Durkheima zajímalo působení různých náboženských společenství na integraci do společnosti. Jeho empirický výzkum má v sobě

prvek optimismu: Najdeme dostatek dat a analýz (u jednotlivce!) a najdeme tak lék na problémy života společnosti.

Racionální empirická analýza života společnosti je ideál, který platí dodnes. Nejde snad ve společenských vědách o to, jak mohou přispět ke zkvalitnění společnosti? V této analýze se musíme stejně jako Durkheim vyhnout extrémům politického a sociálního charakteru. Uvažovat jako Durkheim v zásadě znamená uvažovat proti extrémům. Bývalá britská premiérka Margaret Thatcherová v jednom slavném projevu uvedla, že něco jako společnost neexistuje, existují jen jednotlivci a jejich rodiny. To byla rétorika proti „společnosti“, která byla považována za jakousi nepříjemnou kolektivní veličinu brzdící jednotlivce, ne-li za socialistickou ideologii proti svobodnému člověku. Opak k tomu představuje Durkheim: Všechno je společnost. To ovšem není podnětný pohled na život společnosti. Politické ideologie a odborné úvahy nejsou jedno a totéž. Oprávněná kritika tohoto pojetí však nesmí sklouznout do druhého extrému – do tvrzení, že společnost neexistuje.

Solidarita má řadu forem, významů a zdůvodnění. Steinar Stjernø vyzdvihuje čtyři dimenze:

Za prvé se [v solidaritě] jedná o „my“ a pocit, že lidé jsou k sobě vázáni společenstvím. Za druhé musí existovat vůle sdílet a přerozdělovat spolu s ostatními. Za třetí zahrnuje solidarita vůli kolektivně jednat. Člověk musí být ochoten jednat spolu s ostatními. Za čtvrté musí existovat vůle k určité modifikaci tržních sil. Tedy používat stát k úpravě ekonomického rozdělování, které je vytvářeno tržními silami. To se může dít prostřednictvím daňového systému nebo systému sociálního zabezpečení. (Stjernø 2020, s. 36)

Fenomén solidarity i samo slovo solidarita lze zneužít, jako lze zneužít téměř cokoliv. Tato publikace pochopitelně vychází z Durkheimova uvažování: Solidarita je nutná i žádoucí. Zdůvodnění je jednoduché: Solidarita přináší jednotlivci lepší život. Solidarita se neustále vyvíjí – v dobách Durkheima i v dobách individualismu. Individualismus neznamená egoismus. Individualismus je základní myšlenka moderní společnosti, ne jako abstraktní ideál, ale jako

řada konkrétních projevů. Vzájemný individualismus je tolerantní a nevyhnutelný. Je to ideál, který nezmizí, protože se osvědčil. Je lepší než jeho alternativy. Individualismus neznámá antispoolečensství a nemusí znamenat nesolidární postoje a činy. Spolu s Durkheimem můžeme tvrdit, že individualizace je v moderní společnosti vázaná na dělbu práce, se kterou jde ruku v ruce socializace: Společné normy a hodnoty potřebujeme.

Doba a prostředí

Durkheim se narodil nedaleko hranic mezi Francií a Německem. Jeho rodina byla židovského původu, otec i dědeček byli rabíni. Víra a tradice však pro Durkheimův život nebyly nijak významné.

Na hranicích Německa a Francie se bojovalo po staletí. Evropa té doby, to byly malé státy, neustálé změny hranic, nepředvídatelnost a boje o to, kterým jazykem se bude mluvit.

Durkheim se narodil v době druhého císařství. Francie po roce 1789 prošla několika změnami režimů, ale žádný z nich nebyl demokratický. Ideály revoluce – volnost, rovnost, bratrství – však dále existovaly a děsily vládnoucí třídy v řadě evropských zemí. Demokratičtější uspořádání se vytvořilo až ve třetí republice, která se datuje od roku 1870 do vypuknutí druhé světové války. Ve svých třinácti letech si Durkheim jistě uvědomoval neklidnou dobu: porážku Pařížské komuny v roce 1871 a prohranou válku s Pruskem. Zdánlivě věčný nepřítel Německo slavil sjednocení, a aby toho ponížení nebylo málo, tak k tomu došlo na zámku Versailles u Paříže. Francie byla zraněná velmoc. Před šesti sedmi desetiletími Napoleon dominoval Evropě a Francie si udržovala vliv nad velkou částí kontinentu. Nyní ale byla země geopoliticky ve zcela jiné situaci. Jestli můžeme mluvit o „pošramocené národní hrdosti“, pak to byla Francie za Durkheimova mládí.

Durkheim se narodil do regionu s nevyhraněnou národní příslušností, do regionu zmítaného konflikty francouzských a německých zájmů. Jeho rodné město, Épinal na severovýchodě země, se za jeho života rozvinulo v centrum textilního průmyslu. Podle řady biografii

byl mladý Durkheim vážný člověk, sečtělý, pilný student, který studium a práci pojímal velmi zodpovědně. Nad jeho dizertační prací se zkušební komise přímo rozplývala a všichni její členové se shodovali, že Durkheim byl za dlouhou dobu jeden z nejlepších doktorandů, a „je zbytečné dodávat, že naše rozhodnutí bylo jednomyslné“ (podle Lukes 1985, s. 299).

Durkheim byl moderní myslitel. Uvědomoval si dominanci individualismu, i když tehdy již vznikala různá politická kolektivní hnutí. Guneriusen připomíná, že Durkheim v roce 1898 publikoval článek, ve kterém

vehementně obhajoval liberální právní řád, autonomii, a dokonce i sakrální hodnotu jedince a univerzální lidská práva z dob revoluce v roce 1789. Individualismus popisoval jako sociální realitu v moderní diferenciované společnosti, jako integrující hodnotový základ moderních institucí (např. právního aparátu, armády a státu obecně) a jako pozitivní náboženský „kult“ moderního člověka (Guneriusen 2020, s. 217).

Durkheim se výrazně angažoval v konfliktu, který štěpil Francii více než cokoli jiného: falešná obvinění proti židovskému kapitánovi Alfredu Dreyfusovi. Dreyfus byl obviněn z velezrady, ale brzy se ukázalo, že obvinění bylo falešné. Jeho kauzu lze interpretovat jako souboj jednotlivce s autoritářským tradičním systémem: s armádou a právním aparátem. Dreyfus a jeho stoupcí byli po mnohaletém boji plně osvobozeni a rehabilitováni, ale škoda již byla napáchána: Francie byla hluboce rozštěpená. Durkheim stál na straně moderní liberální demokracie proti posledním záchvěvům staré společnosti, která lpěla na tradiční autoritě. Konflikt ukázal i Durkheimovu druhou tvář: Nebyl to jen přísný profesor ponořený do akademických spisů, ale i bojující intelektuál. Přísný profesor v něm však přežíval dál. To dokládá historika z jednoho norského zdroje: Za první světové války působil na Sorbonně jako literární vědec, stipendista a lektor norštiny Reidar Øksnevad. V dubnu 1918 publikoval článek s názvem „Válka a stáří“ (Haugesunds Avis, 12. 4. 1918), ve kterém se zamýšlel nad vlivem války na život několika předních myslitelů univerzity. Vyprávěl o svých setkáních s Durkheimem, „nejvýznamnějším

zástupcem sociologického bádání dnešní Francie“. Při jednom setkání v roce 1914 Durkheim působil mladistvě a energicky, jako vášnivý bojovník za francouzské nároky v probíhající válce. Øksnevad píše: „Překvapilo mě, že tento mimořádný žid, kterého antisemitští nacionalisté tak často obviňovali, že je cizím, rozkladným elementem francouzské vědy, dával najevo tu nejvroucnější a nejryzejší lásku k vlasti.“ O několik let později se Øksnevad zúčastnil jedné Durkheimovy přednášky z pedagogiky. Durkheim měl bílé vlasy, ponurý hlas, působil vážněji než jindy. „Přednášející měl zjevně potřebu zprostředkovat posluchačům neúprosnou vážnost života.“ Dvě mladé ženy se pokusily nepozorovaně odejít z přednášky, ale Durkheim praštil do stolu a pravil: „Kdo nemá dostatek inteligence nebo taktu, aby si vyslechl přednášku do konce, nemá na Sorbonně co pohledávat!“ Důvod této jeho nálady se vyjevil až o pár dní později – na frontě padl jeho jediný syn.

Francie té doby byla po všech stránkách jiný svět. Durkheimovo chování ke studentům by dnes plnilo stránky novin. Univerzity pro masy jsou součástí demokratizace, kterou Francie před více než sto lety neznala. Dnes studenti přicházejí a odcházejí, jak se jim zlíbí, nosí si sebou jídlo, pracují na počítači a často se věnují jiným aktivitám než přednášce. To je svým způsobem úpadek, ale i obrázek jiné, fragmentovanější společnosti. Přirozené autority přišly už dávno o svou auru jak v akademickém prostředí, tak ve společnosti obecně. Demokratičtější tón je již řadu let realitou a přednášející není nutně muž, který má autoritu. Vlastně už to ani nemusí být muž.

Podle Runeho Slagstada se mělo dlouho za to, že v Norsku v období mezi Eilertem Sundtem a Vilhelmem Aubertem neexistovala žádná sociologie, která by stála za zmínku (Slagstad 1998, s. 100). Slagstad připomíná Erlinga Kristvika (1882–1969), zapomenutého, ovšem vynikajícího teoretika společnosti. Pedagog Kristvik byl v mnoha ohledech inspirován Durkheimem. Popisoval nové formy normativního společenství, jakousi morální sociologii. Zde musíme poznamenat, že se nejedná o morálku vnímanou jako nadřazená pravidla založená na náboženské víře ani o politicky podněcovaný moralismus, ale spíš o vnímání společenství. Sociologie měla být vypořádáním s liberalismem, utilitarismem a jeho „těžištěm

v sebeprosazení, ve schopnosti překonat ostatní, získat prostor k životu a uhájít ho“ (Kristvik podle Slagstada 1998, s. 202). Kristvik v Norsku udržoval sociologické uvažování, navíc v době, kdy v zemi nebyly žádné sociologické instituce.

Ve 20. letech 20. století vznikl v Oslu Ústav komparativního kulturního výzkumu. Finn Moe v novinách *Arbeiderbladet* v roce 1936 informoval o otevřených přednáškách inspirovaných francouzskou sociologickou školou. Uváděl, že „současná francouzská sociologie, založená Émilem Durkheimem, je ve skutečnosti jediná sociologie s přísně vědeckou pracovní metodou. Po celém světě je řada sociologů, ale většina se omezuje na oduševnělé filozofování o společenských problémech“ (14. 9. 1936). Moe interpretuje Durkheima podle jeho vlastních premis: jako zástupce optimistické vědy, která jde dál než spekulativní sociální filozofie. Jedna věc je například hlásit se k solidaritě a soudržnosti, druhá (modernější) věc je důkaz, že soudržnost a solidarita se dají měřit a že jejich existence je pro člověka přínosnější než jejich neexistence.

Durkheim je spolu s Maxem Weberem (1864–1920) a Karlem Marxem (1818–1883) považován za jednoho ze tří velkých klasiků sociologického myšlení. Máme argumenty i pro to, že by si zasloužil stát až na příčce nejvyšší. Durkheim totiž udělal ze sociologie seriózní vědu, oproštěnou od Marxovy intenzivní angažovanosti a účasti v politice a od Weberova příležitostného německého nacionalismu. Durkheimova sociologie je věda pozorování, kdy pozorovatel objektivně stojí mimo předmět studia a vědecky ho pozoruje (Allen a O'Boyle 2017, s. 2). Durkheim byl navíc bezesporu sociolog, zatímco Weber byl národní ekonom a Marx byl autorem směru, kterému se začalo říkat vědecký socialismus. Odhlédněme ale od řady interních diskuzí vedených v sociologickém prostředí na toto téma. Je vůbec důležité, kdo byl kdo a jak byl kdo označován? Vždyť už jsou všichni dávno po smrti. Pro sociologii to ale důležité je. Durkheim měl program, odborný i sociální, který apeloval na moderní společnosti. Nevyjadřoval bezhlavý liberalismus ani revolucionářský socialismus, ale neustálou obavu o osud společnosti a integrace. To je sociologický program sám o sobě, jenž má empirické echo: Který vrcholný politik by tuto obavu nesdílel? Ne jako náladu zmaru, ale jako *produktivní* obavu: Nevyvíjí se to úplně dobře, co s tím můžeme dělat?

Durkheim byl nudný tam, kde byl Marx zábavný. Durkheim si přál pro individualitu řád a stabilitu, Marx si přál, aby byla kapitalistická dynamika nahrazena socialismem. Pro Durkheima byl konflikt nežádoucí, pro Marxe bylo vše kromě boje zakrývání třídních poměrů. Třetí klasik, Max Weber, pak hlásal jen obavu z rozšíření okleštěné racionality a rostoucí byrokratizace. Z těchto tří klasiků je tedy pro budoucí pracovní a společenský život v Norsku neaktuálnější Durkheim.

Politolog a antropolog Iver Neumann (2011) tvrdí, že Durkheim po norskou je vlastně Durkheim po americkou. Do Norska se Durkheim dostal v rámci amerického importu po druhé světové válce, a je tudíž interpretován funkcionalisticky: „U nás je Durkheim přežitý myslitel, který byl toho názoru, že bychom měli studovat společnost funkcionalisticky, tedy sledovat, jak sociální fenomény řeší konkrétní úkoly (funkce). To je Durkheim jako norské sociální faktum“ (Neumann 2011, s. 7). Neumann dále zdůrazňuje, že toto norské chápání má jen omezenou podobnost s Durkheimovými texty, ale o to větší podobnost s americkým obrazem Durkheima, což je dáno překlady a úvodem z pera sociologa Talcotta Parsonse. Tato skutečnost v kombinaci s americkými penězi a americkým vlivem po roce 1945 údajně pokrývá norský obraz Durkheima. Neumannova kniha je v podstatě pokusem o opětovné zasazení rozumného Durkheima do společenskovední, primárně antropologické tradice. Jedná se o ambiciózní a zajímavou práci, které se zde ale nebudeme dále věnovat. Bez ohledu na různé interpretace Durkheima se domníváme, že některé základní myšlenky jsou stále aktuální: společenství a solidarita. Společnost je reálná veličina, větší než jedinci. To není filozofický, ale prakticko-sociologický postoj.

Přemýšlí společnost skrze nás?

Myšlenky a city jsou řízeny externími poměry. Nejsou vytvořené fyziologií jedince ani biologickými aspekty. Durkheim zdůrazňoval, že se stále více akceptuje, že naše myšlenky a nápady přicházejí „zvenčí“, že nevznikají v jednotlivci. To můžeme vnímat jako útok na

autonomního jedince, na tu samostatnou bytost, která je ústřední pro jakoukoliv teorii *modernity*. Pokud vliv přichází externě, tak jak je to s jedincem, který má možnost volby? Jsme na stopě téměř věčné sociologické otázky, problému, kterému se samozřejmě věnovali kromě Durkheima i jiní odborníci z různých perspektiv. Možná nejznámější je Marxův výrok, že myšlenky vládnoucí třídy jsou vládnoucí myšlenky. Marx vnímal souvislost mezi zájmy a ideologií. Svobodný, samostatný jedinec s možností volby se později může v zemích se západní kulturou vnímat jako určité ideologické dogma. Marxisté tento ideál rozcupovali, ale má i své zastánce, kteří ho hájí jako ideál hodný dosažení – ideál svobodného intelektuála, který vytváří *svobodnou inteligenci*, jak tomu říkal Alfred Weber (1868–1958). Takový intelektuál nebere ohledy nalevo, napravo a zdánlivě nesleduje ani své osobní, ani své ekonomické zájmy. Bez ohledu na hodnoty a třídní zájmy může tento intelektuál uvažovat o společenských poměrech svobodně a kriticky. Dalo by se říci, že jde o ideál nezávislosti, ale jeho nezávislost je omezená. Ideál se uskutečňuje v moderním rámci, v modernitě, která snese kritiku, která dokonce platí za to, aby se jí dostalo kritiky. Na Západě to byl dlouho jeden z hlavních úkolů univerzit. K tomu se váže diskuze, zda je taková nezávislá kritika vůbec možná a jestli to tedy není jen ideologie, hájení stávající konstelace moci. Zkoumat myšlenky a nápady a jejich vztah ke společenským strukturám je zdánlivě nemožný projekt. Tak co s Durkheimem? Rámce času, prostoru, kauzality, ve kterých přemýšlíme, byly pro Durkheima kategorie vytvořené společností. Taková teorie poznání vychází z náboženského uvažování, ale zdrojem náboženských pojmů je rovněž společnost (Østerberg 1983, s. 171). To samozřejmě neznamená, že by byl myšlenkový svět člověka automatickým zrcadlením života společnosti, ale na druhou stranu: Jak si může tento údajně svobodný inteligentně uvažující jedinec myslet cokoliv mimo společenské kategorie?

Teď se dostáváme k tomu, čemu bychom mohli říkat durkheimiánství všedního dne. K rozšířenému odkazu na něco nejasného, na cosi ve smyslu „může za to společnost“. Zde zmiňme například citát z přednášky lékaře Pera Otty Larsena: „Společnost na nás tlačí, tvrdě a destruktivně, lidé jsou ve stresu a mají pocit, že musí být výkonní. Ze společnosti se stala zlá síla a lidé tím trpí“ (podle novin SA,

16. 11. 2000). Při troše dobré vůle chápeme, co chce vyjádřit. Jedná se však o extrémní abstrakci, kdy jsou lidé zdánlivě stoprocentní oběti společnosti, s čímž nemohou nic moc dělat. Společnost se tak stává veličinou, kterou nemusíme nijak specifikovat. Společnost prostě je. A my do této abstrakce můžeme vložit, co se nám zachce. Společnost tak může znamenat stát, město, ostatní lidi, pracovní život – cokoliv. Svým způsobem jsme všichni durkheimiáni. Většina z nás slyšela nebo sama pronesla větu „za to může společnost“. Není to lidová naivita, všeobecné abstraktní vysvětlení problémů všeho druhu? Kdo je ta „společnost“, to se těžko popisuje a vysvětluje. Proč mluvíme o společnosti, když vlastně myslíme město, OSPOD nebo ministerstvo? Nejasné užívání slova *společnost* ztěžuje nalézání příčin problémů a může oslabovat solidaritu mezi lidmi. Shazovat vinu na společnost znamená obviňovat ze sociálních problémů abstrakci, což komplikuje hledání správných řešení. Zde se opět vracíme k Durkheimovi, kterému se občas vyčítá, že zaměňuje nejasný pojem „společnost“ za praktičtější výraz „národní stát“.

Anarchie versus instituce

Antiinstitucionální, kreativní lidé – ti boří hranice. Francouzský filozof a nositel Nobelovy ceny za literaturu Henry Bergson (1859–1941) představoval v mnoha ohledech v intelektuálních francouzských kruzích Durkheimův opak. Ve své knize o dvou zdrojích morálky a náboženství Bergson analyzuje velké osobnosti náboženství, které boří rámce a společnost. Připomínají nám proměnlivost a pohyblivost života, dynamický proud času a jsou kontrastem ke zpuchřelosti a definitivnosti. Definitivním, fixním elementem jsou pak *instituce*: Jsou konkrétní a vytvářejí systémy, ke kterým se můžeme čistě fyzicky vztahovat. Zato morálka je abstraktní. Konkrétní instituce jedinec ukotvují. Místní škola, nikoliv školství jako takové, nutí žáka ráno vstát a dojít do konkrétní budovy. Tak se žák stává – v dobrém i zlém – součástí něčeho většího, určitého společenství. Můžeme tomu říkat vynucené společenství nebo nezbytná socializace v nejlepším zájmu žáků. Nebo obojí současně.

Morálka je důležitá, ale ne abstrakce ve formě nedosažitelných morálních vzorů. Teoretik vědy Karl Popper (1902–1994) za druhé světové války napsal, že v moderní společnosti je řada lidí, kteří žijí v anonymitě a izolaci, a proto žijí nešťastným životem. Protože i když je společnost abstraktnější, nezměnily se biologické předpoklady člověka. Lidé mají sociální potřeby, které v abstraktní společnosti nelze uspokojit (Popper 1966, s. 174–175). A znovu jsme u institucí – u pevných, konkrétních fenoménů jako rodina, kolegové, přátelé. Jednoduše řečeno je člověk šťastnější s nimi než bez nich, i přes problémy, kterým většina v těchto společenstvích čelí.

Popper byl filozofem „otevřené společnosti“, jak jí sám pojmenoval. Ta je v rozporu s totalitární společností, kterou v Popperových dobách představovalo nacistické Německo a stalinský Sovětský svaz. Popper zdůrazňoval, že i svobodná společnost je charakterizována abstraktními vztahy, jakými jsou směna a formy spolupráce. Analýze těchto abstraktních vztahů se podle Poppera věnuje zejména ekonomická teorie a dodává, že toto mnoho sociologů nepochopilo, „jako Durkheim, který se nikdy neoprostil od dogmatické víry v to, že se společnost musí analyzovat v termínech reálných sociálních uskupení“ (Popper 1965, s. 175). Ať už se k Popperově kritice stavíme jakkoliv, dostáváme se skrze ni k jádru Durkheimova uvažování: Ano, musíme analyzovat reálná sociální uskupení, nikoliv idealistické verze těchto skupin. Tak proč se liberální filozof Popper tak úzkostlivě vymezoval vůči sociologovi Durkheimovi? Popper zdůrazňoval, že Durkheim byl indukcionista a pravděpodobně i pozitivista. To si žádá vysvětlení: Popper žil bojem proti všemu, co zavánělo indukci, tedy generalizací na základě pozorování jednotlivců. Argumentoval dnes již slavným příkladem s labutěmi, kdy pozorujeme, že labuť jsou bílé, všechny labuť, které vidíme, mají tuto barvu, takže po řadě pozorování docházíme k závěru, že všechny labuť jsou bílé. Což empiricky není pravda – existují i černé labuť. A co je horší: Toto je chybná vědecká logika. Nikdy nelze potvrdit to, čemu Popper říká falzifikace. Nejlepší teorie je ta, která obstojí v největším počtu testů. To ovšem není konečná pravda, protože spolu s Popperem jsme hledači pravdy, nikoliv majitelé pravdy. Ale je toto kritika Durkheima? I tak by se to dalo chápat. A co s Durkheimovým údajným pozitivismem? Opět je to

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy **Émile Durkheim**.

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.